

РОЗДІЛ 2 ПОЧАТКОВА ОСВІТА

УДК 37.091.12.011.3-051:81'221

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2024.5.5>

Валентина ВІТЮК

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії і методики початкової освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська область, Україна, 43025

ORCID: 0000-0003-4981-9925

Бібліографічний опис статті: Вітюк, В. (2024). Невербальна комунікація у майбутній професійній діяльності вчителя Нової української школи. *Acta Paedagogica Volyniensis*, 5, 34–38, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2024.5.5>

НЕВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ У МАЙБУТНІЙ ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

У статті висвітлено питання невербальної комунікації майбутніх учителів Нової української школи. Наголошено, що в процесі партнерської взаємодії важливу роль відіграють невербальні засоби комунікації: жести, міміка, погляд, манери, зовнішній вигляд, поза, вміння тримати дистанцію, рухи під час уроку та ін., які є складниками педагогічної майстерності вчителя Нової української школи. Закцентовано увагу, що в Професійному стандарті «Вчитель закладу загальної середньої освіти», в поняття компетентності додано ще два компоненти – комунікацію (наскільки вчителі компетентно взаємодіють з усіма учасниками освітнього процесу) та відповідальність і автономію. Уточнено, що трудова функція А1. Мовно-комунікативна компетентність передбачає уміння та навички застосовувати прийоми й методи збагачення мовлення здобувачів освіти для висловлювання ними думок, почуттів і ставлень, сприяння мовленнєвій творчості здобувачів освіти (А1.У2.), використовувати комунікацію як інструмент формування у здобувачів освіти ціннісних ставлень (А2.5.К1.).

Зазначено, що одним із принципів педагогіки партнерства є діалог– взаємодія–взаємоповага, який передбачає змінити односторонню авторитарну комунікацію вчитель-учень на уміння будувати відносини між здобувачами освіти, вчителями, батьками, керівництвом та іншими учасниками освітнього процесу на взаємній повазі, умінні слухати та чути інших, виражати власні думки та емоції. Стверджено, що взаємодія учителя та здобувачів освіти полягає передусім в обміні навчальною, пізнавальною інформацією як вербальним шляхом, так і за допомогою різних засобів невербальної комунікації, які мають бути не штучними, механічно запозиченими у когось, а органічними для вчителя, виражати його індивідуальну та неповторну особистість.

Представлено класифікації невербальних засобів спілкування Ф. Бацевича, О. Селіванової. Визначено засоби невербальної комунікації для майбутніх учителів Нової української школи задля ефективної організації взаємовідносин партнерів освітнього процесу, забезпечення соціально-психологічного благополуччя здобувачів освіти і педагогів, вирішення навчальних цілей та досягнення очікуваних результатів навчання.

Ключові слова: вербальні та невербальні засоби комунікації, жести, міміка, манери, педагогічна риторика, комунікативна компетентність, педагогіка партнерства.

Valentyna VITIUK

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Theory and Methods of Primary Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Ave, Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0003-4981-9925

To cite this article: Vitiuk, V. (2024). Neverbalna komunikatsiia u maibutnii profesiinii diialnosti vchytelia Novoi ukrainskoi shkoly [Nonverbal communication in the future professional activity of a teacher of a New Ukrainian school]. *Acta Paedagogica Volyniensis*, 5, 34–38, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2024.5.5>

NONVERBAL COMMUNICATION IN THE FUTURE PROFESSIONAL ACTIVITY OF A TEACHER OF A NEW UKRAINIAN SCHOOL

The article highlights the issue of non-verbal communication of future teachers of the New Ukrainian School. It is emphasized that in the process of partner interaction, non-verbal means of communication play an important role: gestures, facial expressions, gaze, manners, appearance, posture, the ability to keep a distance, movements during the lesson, etc., which are components of the pedagogical mastery of the teacher of the New Ukrainian School. Attention is drawn to the fact that in the Professional Standard "Teacher of a general secondary education institution", two more components are added to the concept of competence – communication (to what extent teachers competently interact with all participants of the educational process) and responsibility and autonomy. It has been specified that the labor function A1. Linguistic and communicative competence involves the ability and skills to "apply techniques and methods of enriching the speech of students of education to express their thoughts, feelings and attitudes, to promote speech creativity of students of education (A1.U2.), to use communication as a tool for the formation of value attitudes in students of education (A2 .5.K1.).

It is noted that one of the principles of partnership pedagogy is dialogue – interaction – mutual respect, which involves changing one-way authoritarian teacher-student communication to the ability to build relationships between students, teachers, parents, management and other participants in the educational process based on mutual respect, the ability to listen and hear others, to express their own thoughts and emotions. It is asserted that the interaction of the teacher and students of education consists primarily in the exchange of educational and cognitive information both verbally and with the help of various means of non-verbal communication, which should not be artificial, mechanically borrowed from someone, but organic for the teacher, expressing his individual and unique personality.

The classification of non-verbal means of communication is presented by F. Bacevicha, O. Selivanova. The means of non-verbal communication for future teachers of the New Ukrainian School for the effective organization of relationships between partners in the educational process, ensuring the social and psychological well-being of students and teachers, solving educational goals and achieving the expected learning outcomes have been determined.

Key words: verbal and non-verbal means of communication, gestures, facial expressions, manners, pedagogical rhetoric, communicative competence, partnership pedagogy.

Постановка наукової проблеми у загальному вигляді. Майбутній учитель Нової української школи повинен вільно володіти державною мовою, мати сформовану комунікативну компетентність і досвід спілкування з урахуванням життєвих та професійних ситуацій. У Новій українській школі «учитель повинен на практиці забезпечити плідну співпрацю з учнями, батьками, громадськістю на засадах довіри, поваги, партнерства, бути готовим до конструктивного діалогу з усіма учасниками освітнього процесу. Майстерність вчителя значною мірою зумовлена його комунікативною компетентністю, здатністю до організації навчального діалогу» (Кірик, Данилова, 2019, с. 4). У процесі взаємодії вчителя зі здобувачами освіти важливу роль відіграють невербальні засоби комунікації (манери, жести, міміка, погляд, зовнішній вигляд, поза, вміння тримати дистанцію та ін.), адже компетентний учитель повинен не тільки досконало знати свій предмет, але й вміти володіти своїм голосом, контролювати міміку, жести, погляд, рухи під час уроку. Тому вміння використання засобів невербальної комунікації в освітньому процесі є важливим складником педагогічної майстерності вчителя Нової української школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовлення є основним, але не єдиним засобом спілкування. Вербальну комунікацію супроводжує, доповнює, а в деяких випадках заміняє невербальне спілкування. Сучасні вчені наголошують на взаємодії вербальної та невербальної комунікації, досліджують невербальне спілкування, вивчають різні дидактичні аспекти невербальних засобів комунікації (Ф. Бацевич, Н. Голуб, С. Гончаренко, Л. Горобець, Т. Должикова, А. Капська, Д. Карнегі, В. Нищета, А. Піз, Г. Сагач, О. Семенов, О. Ставицька та ін.).

Мета статті – висвітлити значення невербальної комунікації у партнерській взаємодії майбутніх учителів Нової української школи.

Виклад основного матеріалу. Одним із важливих складників Концепції Нової української школи є підготовка нового вмотивованого вчителя як агента змін, який буде впроваджувати шкільну реформу якісно та успішно. Сучасна школа очікує вчителя, який не лише добре знає свій предмет, володіє інноваційними технологіями навчання, готовий постійно вчитися та самовдосконалюватися, а й уміє створювати позитивне освітнє середовище для здійснення ефективного спілкування усіх партнерів освітнього процесу. Так, у Професійному

стандарті «Вчитель закладу загальної середньої освіти», затвердженому наказом Міністерства освіти і науки України 29.08.2024 р., на відміну від попередніх стандартів, в яких компетентність включала знання, уміння й навички, то в новому стандарті додано ще два компоненти – комунікацію (наскільки вчителі компетентно взаємодіють з усіма учасниками освітнього процесу) та відповідальність і автономію. Зокрема, у новому Професійному стандарті трудова функція А1. Мовно-комунікативна компетентність передбачає уміння та навички «застосовувати прийоми й методи збагачення мовлення здобувачів освіти для висловлювання ними думок, почуттів і ставлень, сприяння мовленнєвій творчості здобувачів освіти (А1.У2.); використовувати різні комунікативні практики для пояснення навчального матеріалу й організувати комунікацію між здобувачами освіти з навчальною метою (А2.К3.); використовувати навички педагогічної риторики для реалізації різних видів навчальної діяльності (А2.4.К1.); використовувати комунікацію як інструмент формування у здобувачів освіти ціннісних ставлень (А2.5.К1.) (Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти», 2024, с. 7, 9, 11).

У Концепції Нової української школи визначено місію Нової української школи – «допомогти розкрити та розвинути здібності, таланти і можливості кожної дитини на основі партнерства між учителем, учнем і батьками. Нова школа працюватиме на засадах «педагогіки партнерства», що передбачає реалізацію таких основних принципів: повага до особистості; доброзичливість і позитивне ставлення; довіра у відносинах; діалог–взаємодія–взаємоповага; розподілене лідерство (проактивність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків); принципи соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей)» (Концепція Нової української школи, 2018, с. 14).

Одним із принципів педагогіки партнерства є діалог–взаємодія–взаємоповага, який передбачає змінити односторонню авторитарну комунікацію вчитель–учень на уміння будувати відносини між здобувачами освіти, вчителями, батьками, керівництвом та іншими учасниками освітнього процесу на взаємній повазі, умінні слухати та чути інших, виражати власні думки

та емоції. Взаємодія учителя та здобувачів освіти полягає передусім в обміні навчальною, пізнавальною інформацією як вербальним шляхом, так і за допомогою різних засобів невербальної комунікації.

Невербальна комунікація, як вид несловесної комунікації за допомогою жестів, міміки, рухів тіла, ведеться протягом тисячоліть. У XIX–XX ст. функції міміки і жестів стали предметом вивчення психологів, педагогів, мовознавців, психолінгвістів та ін. Багато культур володіють соціальними моделями невербальної поведінки. Наприклад, американська культура відома всьому світу як система цінностей, яка схвалює і високо цінує посмішки на обличчях людей, в тому числі і в ситуаціях, коли людина зовсім не відчуває позитивних почуттів. Метою подібної поведінки усміхненого американця є показати іншій людині, нехай зовсім незнайомій, що йому приємна зустріч з нею; та й взагалі це добре, коли люди думають, що тобі зараз добре. Американські комунікативні посмішки за своєю орієнтацією є активними, так як багато з них містять у семантичній структурі компонент, що відображає якість морального зобов'язання: «я готовий зробити для вас щось хороше» (Піз, 2000, с. 19).

В японській культурі гідною вважається поведінка, за якої адресат не повинен бачити прояв поганих почуттів на твоєму обличчі, зокрема тому, що йому від цього теж може бути погано, і з цієї причини мовцеві наказується посміхатися навіть у тих ситуаціях, коли він має негативні почуття. Таким чином, якщо одна з основних функцій і завдань американської посмішки полягає в налагодженні і підтримці нормальної комунікації, то у соціальної японської посмішки, про яку йдеться, головна функція – охоронна, «що зберігає» почуття іншого (Піз, 2000, с. 20).

На нашу думку, посмішка, яка здавна активно використовується в американській та японській традиціях невербальної комунікації, сучасному учителю НУШ буде додавати привабливості, впевненості в собі, створювати враження довіри та успішності, адже уважний погляд, доброзичлива посмішка, привітні жести завжди діють позитивно. Корисним і важливим для вчителя є використання позитивних, відкритих жестів для успішного спілкування зі здобувачами освіти, які допоможуть створити комфортну атмосферу та доброзичливий мікроклімат у класі.

Невербальна комунікація педагога здебільшого індивідуальна і неповторна, як і сама особистість учителя, проте, як зазначав І. Зязюн, є певні критерії оцінювання педагогічної ефективності невербальної поведінки педагога. І. Зязюн сформулював їх так: «а) демонстрація учителем упевненості, внутрішньої сили – його міміка, пантоміміка, постава говорять учням про здатність керувати їхньою діяльністю, утримувати ініціативу у спілкуванні, вести за собою; учні сприймають тільки сильних учителів і визначають їхню мудру владу; б) трансляція учителем спрямованості на діалог з учнями – зацікавлений погляд, постійний зоровий контакт з ними, щира посмішка, пластика рухів свідчать про його відкритість, визнання особистісної рівності з учнями (при збереженні статусного домінування, психологічної дистанції); учні не бояться таких учителів, бо поважають їх і тому визнають їхній авторитет; в) естетизація вчителем середовища спілкування з учнями, привнесення до нього елементів краси й насолоди: учитель виразний у своїй поведінці, а її інструментовка – погляд, посмішка, рух, жест, розміщення у просторі – сприяє гармонізації стосунків, дає учням задоволення від спілкування з вихователем. Критеріями гідної самопрезентації є також природність і доцільність у використанні невербальних засобів комунікації. Ці засоби мають бути не штучними, механічно запозиченими у когось, а органічними для вчителя, виражати його індивідуальність (Зязюн, 1997, с. 58).

Ф. Бацевич визначає невербальні засоби спілкування як «елементи комунікативного коду, які мають немовну (але знакову) природу і разом із засобами мовного коду служать для створення, передавання і сприйняття повідомлень» (Бацевич, 2009, с. 64). Учений стверджує, що за допомогою невербальних засобів відбувається від 60 до 80 % комунікації (Бацевич, 2009, с. 64). А. Піз розподілив «інформацію, яку сприймає людина, так: 87% іде через очі, 9% – через вуха, 4% – через інші органи чуття. Коли, наприклад, людина під час розмови дивиться на запропоновані їй малюнки або схеми, вона сприймає не більше 9% сказаного, якщо ці слова не пов'язані безпосередньо з тим, що знаходиться перед її очима. Коли ж слова пов'язані з візуальним рядом, то людина сприймає вже 25–30 % сказаного. Щоб устано-

вити повний контроль над поглядом співрозмовника, варто показувати указкою те, про що розповідається. Якщо ж зникає необхідність спостерігати за візуальним рядом і треба перевести погляд слухача, достатньо зустрітися з ним поглядом» (Піз, 2000).

Для вчителя важливо «відчувати клас», бачити і розуміти, як інформація сприймається здобувачами освіти. Адже вербальна і невербальна комунікація взаємодіють, оскільки невербальні засоби доповнюють, стверджують або заперечують, замінюють або регулюють вербальну інформацію. Кожен учитель, як особистість індивідуальна, залежно від свого характеру, темпераменту, психо-емоційного стану, настрою, натхнення, харизми має власний стиль педагогічного спілкування, соціально-психологічної взаємодії з учнями, батьками, колегами.

Ф. Бацевич, визначаючи невербальні засоби як один із компонентів спілкування, представляє їх класифікацію з урахуванням найважливіших сенсорних систем людини, а також темпоральних характеристик спілкування, а саме:

- акустична система: екстралінгвістика: паузи, кашель, зітхання, сміх, плач; просодика: темп мовлення, тон, тембр, висота, гучність, манера мовлення, спосіб артикуляції (акання, шепелявлення тощо);

- оптична система: кінесика: значущі рухи (міміка, жести, постава, хода, контакт очима); проксемика: відстань між мовцями, дистанція, вплив території, просторове розміщення співбесідників; графеміка: почерк, своєрідність розміщення розділових знаків, символіка скорочення тощо; зовнішній вигляд: фізіогноміка (наука про обличчя), виміри тіла, стиль одягу, прикраси, зачіска, косметика, предмети особистого вжитку тощо;

- тактильно-кінестезична система: такесика: потискування рук, дотики, поплескування тощо;

- ольфакторна система: запахи;

- темпоральна система: хронеміка: час очікування початку спілкування,

- час, проведений разом у спілкуванні, час, протягом якого триває повідомлення мовця, час пауз у спілкуванні (Бацевич, 2009, с. 60–61).

О. Селіванова класифікує невербальні засоби таким чином: 1) фонаційні (тембр, темп, мелодика, тон, гучність, паузи тощо); 2) мануальні (жести); 3) мімічні (рух м'язів обличчя); 4) пан-

тонімічні (рух тіла, голови, хода); 5) образно-конфігураційні (колір шкіри, характер дихання, погляд, відстань спілкування, час спілкування, одяг, постава, поведінка тощо) (Селіванова, 2008, с. 622–625).

Майбутні вчителі Нової української школи використовують вербальні засоби для передачі фактичної інформації, яку доповнюють такими основними засобами невербальної комунікації: контакт очей (наявний/відсутній), інтонація (одноманітна/монотонна/мінлива/рухлива), дикція (чітка/нерозбірлива), тембр голосу (чистий/глухий/дзвінкий), тембр мовлення (милозвучний/немилозвучний), темп мовлення (повільний/помірний/швидкий), міміка (статична/рухлива/виразна/невиразна), жести (стримані/помірні/надлишкові), поза (скута/розслаблена/вільна).

У педагогічній діяльності невербальна комунікація виступає як спосіб організації взаємо-

відносин партнерів освітнього процесу, як засіб вирішення навчальних цілей та досягнення очікуваних результатів навчання, як інструмент соціально-психологічного благополуччя здобувачів освіти та педагогів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, у процесі партнерської взаємодії «вчитель – здобувачі освіти – батьки – адміністрація ЗЗСО – колеги» ефективність спілкування забезпечується за допомогою вербальних і невербальних засобів комунікації. Сучасний учитель повинен володіти не лише високою мовленнєвою культурою, але й культурою емоційно-експресивної невербальної комунікації, оскільки вміння педагога користуватися прийомами невербальної комунікації «оптимізує систему впливу вчителя на учнів, створює умови для сприятливої, творчої атмосфери спільної діяльності» (Будник, Фомін, 2019, с. 51).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Вид. центр «Академія», 2009. 376 с.
2. Будник О.Б., Фомін К.В. (2019). Значення знакових немовних систем у комунікації. Комунікативна педагогіка. ІваноФранківськ, 2019. С. 51–64.
3. Концепція Нової української школи. 2018. 40 с. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 10.12.2024).
4. Нова українська школа: організація діяльності учнів початкових класів закладів загальної середньої освіти: навчально-методичний посібник / Кірик М. Ю., Данилова Л. І. 2019. Львів: Світ, 136 с.
5. Педагогічна майстерність / За ред. І. А. Зязюна. Київ : Вища школа, 1997. С. 57–66.
6. Піз А. Мова рухів тіла. Як читати думки інших по їх жестах. 2000. 185 с.
7. Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти», затверджений наказом Міністерства освіти і науки України від 29.08.2024 р., № 1225. [file:///C:/Users/%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B3%D1%96%D0%B9/Downloads/66e806fcb90e2017837434%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B3%D1%96%D0%B9/Downloads/66e806fcb90e2017837434%20(1).pdf) (дата звернення: 10.12.2024).
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава, 2008. 712 с.
9. Цицерон М. Т. Три трактати про ораторське мистецтво. http://lib-net.com/content/10236_Mark_Tylliii_Ciceron_Tri_traktati_pro_oratorske_mistectvo_fragmenti.html#google_vignette (дата звернення: 10.12.2024).

REFERENCES:

1. Batsevych F. S. (2009) *Osnovy komunikativnoi lnhvistyky*. Kyiv : Vyd. tsentr «Akademiiia», 376 s.
2. Budnyk O.B., Fomin K.V. (2019). *Znachennia znakovykh nemovnykh system u komunikatsii*. Komunikativna pedahohika. IvanoFrankivsk, 2019. S. 51–64.
3. *Kontseptsiia Novoi ukrainskoi shkoly* (2018) 40 s. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (data zvernennia: 10.12.2024).
4. Kiryk M. Yu., Danylova L. I. (ed.) (2019) *Nova ukrainska shkola: orhanizatsiia diialnosti uchniv pochatkovykh klasiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity: navchalno-metodychnyi posibnyk*. Lviv: Svit, 136 s.
5. Ziazuiua I. A. (ed.). (1997) *Pedahohichna maisternist*. Kyiv: Vyshcha shkola, S. 57–66.
6. Piz A. (2000) *Mova rukhiv tila. Yak chytaty dumky inshykh po yikh zhestam*. 185 s.
7. *Profesiinyi standart «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity»*, zatverdzhenyi nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 29.08.2024 r., № 1225. [file:///C:/Users/%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B3%D1%96%D0%B9/Downloads/66e806fcb90e2017837434%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B3%D1%96%D0%B9/Downloads/66e806fcb90e2017837434%20(1).pdf) (data zvernennia: 10.12.2024).
8. Selivanova O. O. (2008) *Suchasna lnhvistyka: napriamy ta problemy*. Poltava, 712 s.
9. Tsytseron M. T. *Try traktaty pro oratorske mystetstvo*. http://lib-net.com/content/10236_Mark_Tylliii_Ciceron_Tri_traktati_pro_oratorske_mistectvo_fragmenti.html#google_vignette (data zvernennia: 10.12.2024).